

FUZULİ ŞAGİLİN FALANNAMESİ

Naci Şahin, *XIX. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağı (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, ISBN 978-975-255-148-0, 509 sayfa.

Özer KÜPELİ*

XX. yüzyılın son çeyreğinde, Türkiye'de akademik tarihçiliğin ilgisi-
nin yoğunlaştığı konulardan birisi Osmanlı şehirlerinin demografik, sos-
yal ve iktisadî tarihidir. Bu ilginin bir sonucu olarak seksenli yılların
ikinci yarısından itibaren yeni açılan üniversitelerin tarih bölümlerinde
yüksek lisans ve doktora düzeyinde sayısı belirsiz tez çalışması hazırlan-
mış ve bunların birçoğu da basılmıştır. Zengin arşiv malzemesinin kulla-
nıldığı bu araştırmalar sayesinde Osmanlı döneminde pek çok şehrin
idarî, demografik, ekonomik ve sosyal yapısı açığa çıkarılmış, önemli ve-
riler elde edilmiştir.

Osmanlı şehir tarihi üzerine yapılan araştırmaların sayısındaki artış
beraberinde birtakım meselelerin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özel-
likle son yıllarda bu tarz araştırmaların standart bir şablona dayalı, ham
verilerin hiçbir tahlile tâbi tutulmadan sıralandığı, sadece rakamların
farklılık gösterdiği, birbirini tekrar eden çalışmalar hâline geldiği görül-
mektedir. Bu durum çoğunlukla araştırmacıların konuya yaklaşımların-
dan kaynaklanmaktadır. Zira bir kısım araştırmacılar Osmanlı şehir tarihi
araştırmalarını basit ve sıradan çalışmalar gibi algılayarak, belki de kolay
olacağını zannederek, konuya ve kaynaklara vâkıf olmadan, metot bilme-
den, ciddiyetten uzak, disiplinsizce ve dikkatsizce çalışmalar yapabilmek-
tedirler. Üstelik bunların bir kısmı doktora tezi olarak hazırlandığı gibi,
bazıları da yayınlanmaktadır. Bu bağlamda değerlendireceğimiz çalışma

* Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı.

2002 yılında doktora tezi olarak takdim edilen¹, 2007 yılı içinde de IQ Kültür Sanat Yayıncılık tarafından basılan Naci Şahin'in XIX. yüzyılda Afyonkarahisar konulu araştırmasıdır.

Kitabın Başlığı, Konusu ve Yazarın Amacı

Osmanlı şehirlerinin incelendiği çalışmalarda çoğunlukla araştırma dönemine bağlı olarak *Falanca Yüzyılda Filanca Sancağı/Kazası* şeklindeki başlıklar tercih edilir. Bununla birlikte bazen kaynaklar yüzyılın bütünü aydınlatmaya yetmeyebilir ki, XV-XVII. yüzyılı ele alan çalışmalarda bu sıkça karşılaşılan bir durumdur. Fakat XIX. yüzyılla birlikte bir yandan kaynakların bollaşması ve çeşitlenmesi, diğer yandan Tanzimat süreciyle taşra idaresinde meydana gelen köklü değişiklikler çalışma döneminin sınırlandırılmasını gündeme getirebilmektedir. Nitekim birçok araştırmacı da böyle bir sınırlamaya gitmektedir. Öte yandan bazı araştırmacılar XIX. yüzyılı konu alan çalışmalarında dönem sınırlandırması yapmakla birlikte başlık seçiminde bu hususu pek dikkate almamaktadırlar. Tabiatıyla çalışmanın başlığı ile muhtevası arasında uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır ki bu kitapta da böyle bir durum sözkonusudur. Zira başlıktan şehrin XIX. yüzyıldaki durumunun araştırıldığı anlaşılrsa da, muhteva ve kaynaklar incelendiğinde açıkça görülmektedir ki, çalışmanın konusu XIX. yüzyılın son çeyreği ile sınırlıdır. Zaten *Önsöz*'de de “XIX. yüzyılın sonlarında Karahisar-ı Sâhib Sancağı'nın fiziki, idarî, sosyal, ekonomik, kültürel, askerî v.b., boyutları”nın ortaya konulması amaçlanmıştı denilerek çalışmanın çerçevesi de çizilmiştir (s. 17). O hâlde başlığın “XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Afyonkarahisar Sancağı” şeklinde olması daha uygundur.

Bu çalışmada dönem olarak XIX. yüzyılın belirli bir kesitinin seçilmesi doğru bir tercihtir. Zira şimdiye dek Afyonkarahisar'ın bu dönemine dair müstakil bir araştırma yapılmadığı gibi², Tanzimat süreciyle birlikte

¹ Naci Şahin, *Şer`iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında (1875–1900) Karahisar-ı Sahib Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2002.

² Afyonkarahisar tarihinin çeşitli dönemlerini ele alan çalışmalar için bk. Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993; M. Zahit Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720–1750)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları

şehrin yapısında meydana gelen değişiklikleri ortaya koyma imkânı mevcuttur. Üstelik arşiv belgeleri, şer'iyye sicilleri, salnameler, seyahatnameler ve hatırat türünden kaynak eserler sayesinde malzeme sıkıntısının pek fazla çekilmeyeceği de aşikârdır. Konu ve zaman seçimindeki isabete rağmen, “*bu bir şehir tarihi çalışmasıdır*” (s. 15) diyerek yola çıkan ve “*böyle bir sancak çalışması hazırlamanın güçlükleri*”nin (s. 15) farkında olan yazarın konunun işlenmesinde yeterince başarılı olamadığını belirtmeliyiz. Aşağıdaki değerlendirmelerle bu daha iyi anlaşılacaktır.

Şekil Bakımından Değerlendirme

Bilimsel bir eser hazırlanırken önce notlar derlenir, sonra bu notlarla plan oluşturulur ve nihayet kaleme alma safhasına geçilir. Ancak üzerinde durduğumuz çalışmanın bu bakımdan yetersizlikleri ilk bakışta dikkati çekmekte, iyi planlanmadığı ve bölüm başlıkları ile alt başlıklar belirlenirken yeterli özenin gösterilmediği fark edilmektedir. Altı bölümden oluşan kitabın birinci bölümü coğrafi ve idarî yapıya, ikinci bölümü tekrar idarî yapıya, üçüncü bölümü sosyal ve hukukî yapıya, dördüncü bölümü ekonomik yapıya, beşinci bölümü kültürel yapıya ve altıncı bölümü de askerî yapıya tahsis edilmiştir. Çalışma incelendiğinde bu bölümlendirmenin uygun olmadığı ve yazarın sık sık aynı konuları tekrar ettiği görülmektedir. Nitekim birinci bölümde “*Osmanlı Devleti'nde İdarî Teşkilat Bakımından Yapılanma*” alt başlığı ile XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı eyalet teşkilatı tam yirmi sayfa bütün ayrıntısıyla anlatılırken (s. 92-112), “*XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Vilayet Sistemine Geçiş ve Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın Konumu*” (s. 113-184) adlı ikinci bölümde yer yer bu bilgiler yinelenmektedir. Öyle ki, birinci bölümde s. 105-110 arasında kadılar ve naiblerle ilgili kısım, s. 104'te müftülere dair yazılanlar ve s. 96-97'deki Hüdâvendigâr Eyaleti bahsi, ikinci bölümde sırasıyla s. 177-181'de, s. 176'da ve s. 118'de bir iki cümle değişikliğiyle aynen tekrarlanmıştır. Yine birinci bölümde birkaç alt başlıkta birden Afyonkarahisar'ın Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemindeki idarî yapısı ve siyâsî tarihine değinilmiştir (s. 61-92). Bunlar gibi

Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003; Mehmet Güneş, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

“*Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Sosyal ve Hukukî Yapı*” adlı üçüncü bölümde de (s. 185-291) üç ayrı alt başlıkta (*KHS Sancağı'nda Sosyal Anlaşmazlıklar* (s. 240-241), *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Hukuk* (s. 284-289) ve *Müteferrik* (s. 289-291)) aile içi anlaşmazlıklar, arazi meseleleri, borç-alacak davaları gibi benzer konular şeriye sicillerinden alınmış farklı dava örnekleriyle işlenmiştir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yazar bütün bu tekrarları düşmek yerine çalışmasını baştan düzgün planlasaydı, söz gelimi birinci bölümü idarî ve askerî yapılanmaya, ikinci bölümü nüfus ve yerleşmeye, üçüncü bölümü ekonomik yapıya, dördüncü bölümü sosyal hayata ve beşinci bölümü de eğitim, kültür ve sağlık konularına ayırsaydı daha makul olurdu. Böylece hem tekrarlardan hem de bunlar için boşa zaman harcamaktan kurtulurdu.

Çalışmada şekil bakımından gözümüze çarpan bir diğer husus dipnotlarla ilgilidir. 433 sahifede 1284 dipnot bulunmakla birlikte hepsi italik olarak verildiğinden hangisinin alıntı, hangisinin atıf olduğunu anlamak zorlaşmaktadır. Bununla birlikte en azından kitap adlarının koyu ile işaretlenmiş olması onların ayrımını kolaylaştırmaktadır. Dipnotlarla ilgili bir diğer problem, araştırmada kullanılan kaynakların gerek tam künye gerekse kısaltma olarak kullanımındaki tutarsızlıklardır. Mesela 386. dipnotta “*Çadırcı, a.g.m., s. 1222*” referansı verildikten sonra sadece “*aym yer*” ifadesinin kullanılması yeterliyken takip eden dipnotlar “*Çadırcı, aym yer, s. 1222*” ve “*Çadırcı, a.g.m., c. LI, S.201, s.1222*” şeklinde verilmiştir (benzer durum için 167 ve 169. sayfalardaki dipnotlara da bakılabilir). Yine dipnotlarda bazı kitapların yanlış yazarlara atfedildiği³, bazılarının birkaç yerde birden tam künye olarak verildiği⁴, bazılarının da hiç tam künye verilmeden baştan itibaren kısaltılmış hâlde kullanıldığı görülmektedir⁵. Dipnotlarla ilgili son söyleyeceğimiz nr. 317'den itibaren (s. 126) bir sıra ileri kayması ve bu durumun nr. 1081'e (s. 407) kadar devam etmesidir.

Dipnotlar gibi *Kısaltmalar*'da da (s. 21-24) pek çok sorun bulunmaktadır. Örneğin İÜEFD şeklinde *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*

³ Bekir Kütükoğlu'na atfedilen *Osmanlılarda Narh Müessesesi* adlı kitap Mübahat S. Kütükoğlu'na aittir, bk. s. 333/dipnot 798.

⁴ 32, 41, 42, 45 ve 47. dipnotlarda birçok makale ve kitap tam künye olarak birkaç kez verilmiştir.

⁵ 132. sayfa 332. dipnotta Neşri ve Âşıkpaşazade tarihleri için olduğu gibi.

Dergisi adıyla olmayan bir yayının kısaltması verilmiştir (s. 22). Metin incelendiğinde görülmektedir ki, bu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin yayını *Tarih Dergisi*'dir. Daha enteresan olan, bu derginin metin içerisinde, hiçbirisi listede olmamakla birlikte, İÜEFTAD, İÜEFTD ve İÜTAD (s. 39) kısaltmalarıyla kullanılmasıdır. Metnin muhtelif yerlerinde karşılaşılan ama kısaltmalara konulmamış başkaları da vardır. Örneğin; a.g.madd, AKM, AKÜ, ATBD, AÜDTCF, BTDD, DİB, DÜİFD, DTCF, DTCFD, Fak, FÜSBD, GÜSBE, KHS, ks, M (bu kısaltma hem Muharrem ayı hem de Miladi için kullanılmış, listede Muharrem ayının kısaltması olarak yer almıştır), mad/madd, MEB, no (kısaltması nr olarak verilmiş ama metinde no tercih edilmiştir), O, ODTÜMFD, SÜEF, TDA, TDAD, TDK, TDTD, TK, TKAE, Vol, yay gibi. Her ne kadar bunların büyük bir kısmının ne anlama geldiği bilinse de, bu kısaltmaların neden ilgili yere eklenmediği anlaşılamamaktadır.

Çalışmanın eksiklikleri olan bir başka bölümü *Bibliyografyası*dır (s. 467-500). Buradaki eksikliklere bakıldığında, öncelikle bazı eserlerin dipnotlarda olmasına rağmen bibliyografyada yer almadığı göze çarpmaktadır⁶. Bazı kitapların yayınevi ve kaçınıcı baskı olduğu belirtilirken, bazılarında bu bilgiler yoktur. Makalelerin ait oldukları dergi ya da kitaplar için sayfa aralıkları belirtilmemiştir. Birkaç derginin cilt ve sayı numarası hatalı, bazılarının ise eksiktir. Eserlerin alfabetik sıralaması düzgün değildir. Ayrıca araştırmada kullanılmayan, dipnotlarda zikredilmeyen bazı eserler de bibliyografyaya konulmuştur. Mesela “*Usûl ve Bilimsel Araştırma Metodları ile İlgili Kitaplar*” (s. 472-473) başlığı altında bir dizi kitap sıralanmış, ama bunlardan tarih metodolojisi ile alakalı birkaç tanesi dışında hiçbirine metin içerisinde atıf yapılmamıştır. Aynı şekilde “*Arşiv Kılavuzları-Ansiklopediler, Lügatler ve Sözlükler*” adı altında metinde hiçbir şekilde kullanılmayan *Belleten Dizini*, *Index Islamicus*, *Meydan Larousse*, *Ana Britannica*, *Redhouse Sözlüğü* gibi birtakım eserlere yer verilmiştir (s. 470-472). Buna lüzumsuz konuların anlatımı sırasında müracaat edilen

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı (*Osmanlı Tarihi*) ve Stanford Shaw'ın (*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*) kitapları ile Tayyip Gökbilgin'in (“Kanuni Sultan Süleyman Devri Müesseseler ve Teşkilatına Işık Tutan Bursa Şer'iyye Sicillerinden Örnekler”, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976) adlı makalesi ve Afyon Valiliği'nin bir yayını (2000 Yılı Ekonomik ve Ticari Durum Hakkında Rapor, Afyon 2001) ilk bakışta bibliyografyada bulamadığımız çalışmalardır.

eserler de eklendiğinde bibliyografyadaki makale ve kitapların sayısı beş yüzü aşmaktadır. Asıl konuyla alakasız, bir kısmının gönül almak maksadıyla konulduğu belli çok sayıdaki kitap ve makale sonuç itibarıyla bibliyografyanın hacimli görünmesine yol açmaktadır.

Bütün bu hata ve eksikliklerin yanında kitabın indeksi de bulunmamaktadır. Üç Osmanlıca vesika, dört harita ve bir resimden ibaret pek de aydınlatıcı olmayan *Ekler* bölümü de (s. 501-509) yetersizdir.

Kısacası bu kitap şekil özellikleri bakımından teknik bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda ortaya çıkan sonuç olumlu değildir. Ayrıca araştırmanın hazırlanması ve yazılması sırasında gerekli ihtimam kesinlikle gösterilmemiştir.

Araştırmanın Kaynakları

Kitabın *Giriş* kısmı (s. 25-55), bu tür çalışmalarda artık âdet olduğu üzere, kaynakların tahliline ayrılmıştır. Bunun amacı araştırma sırasında faydalanan kaynakların irdelenmesi, yeterliliğinin ve doğruluğunun tartışılması iken yazarın böyle bir amaç taşımadığı, sadece herkesçe malum bilgileri aktarmak suretiyle bir anlamda kaynak tanıtımı yaptığı görülmektedir.

Kaynakların ilk kısmı *Arşiv Belgeleri*'yle ilgilidir. Burada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Yıldız, Cevdet, Dahiliye Nezareti, Meclis-i Vükela gibi bazı tasnif ve kataloglara dair genel bilgiler *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*'nden (İstanbul 2000) birebir aktarılmıştır (s. 25-30). Lakin araştırmada faydalanan belgelerin mahiyeti, muhtevası, çalışmaya katkıları boyutundan hiç bahsedilmemiştir. Bu durum ağırlıklı olarak şeriye sicilleri ve salnamelerin kullanıldığı bir çalışmada arşiv kaynaklarından da faydalandığı gibi bir izlenim verilmeye çalışıldığını düşündürmektedir. Bununla birlikte arşivden edinilen malzemenin çoğunun Afyonkarahisar'dan ziyade Osmanlı Devleti'nin o günkü iç ve dış meseleleri ile ilgili olduğu dikkati çekmektedir ki, bu da sözkonusu malzemenin daha önce başka amaçlar için temin edildiği ve bu çalışmaya bir şekilde dâhil edildiğini akla getirmektedir. XIX. yüzyılın herhangi bir dönemiyle ilgili vilayet/sancak/kaza araştırmaları için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bakılacak onlarca tasnif mevcutken, böyle bir araştırma konusuyla oraya giden birisinin bunları görmemesi mümkün değildir. Bu nedenle

konunun incelenmesinde şeriye sicillerinin tek başına kâfi gelmediğinden yakınan yazarın “*Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki vesikalar taranarak dönemle ilgili vesikalar alınmış ve bu tez konusu içerisinde titiz bir değerlendirmeye tâbi tutulmuş*”(!) (s. 18) demesi pek de gerçekçi değildir.

Bu araştırmada kullanılan ana kaynak şeriye sicilleri olmasına rağmen, bunlar hakkında da ayrıntılı bir tahlil yapmaktan kaçınılmış, araştırmada kullanıldığı belirtilen otuz sekiz adet defter katalog bilgilerine göre alt alta sıralanmıştır (s. 40-50). Yıllar önce düzenlenmiş bu katalog bilgilerinden defterlerin mahiyeti, muhtevası, şimdiki durumları, hatta bir kısmının tarihleri bile öğrenilememektedir. Bununla birlikte şeriye sicillerinin önemi, dili ve teknik özellikleri, belli merkezlerde toplanması, şeriye mahkemelerinin işleyişi, sicillerin kataloglanmaları gibi çok merak edilen (!) konularda sayfalarca lüzumsuz bilgi verilmektedir (s. 30-39).

Aynı durum kaynaklar bahsinin geri kalanı için de geçerlidir. Nitekim 53-55. sayfalarda sırasıyla *Salnameler*, *Seyahatnameler*, *Kronikler* ve *Tetkik Eserler*'e değinilmiş, ama hiçbirisinin kaynak değeri hakkında kritik yapılmamıştır. Oysaki seyahatnamelere dair 17. sayfada “*XIX. yüzyıl'ın ikinci yarısında batılı seyyah ve gözlemcilerin Osmanlı Devleti toprakları içerisinde sıkça dolaştıkları ve edindikleri izlenimleri kaleme aldıkları seyahatnameler dönemle ilgili Afyonkarahisar merkez ve bağlı birimler açısından son derece ilginç veriler*” sundukları söylenmiştir. Gerçekten de, XIX. yüzyılın değişik dönemlerinde Charles Fellows, Charles Texier, Clement Huart, Eugène Pittard, Friedrich Sarre, Vital Cuinet gibi seyyahlar Afyonkarahisar'a uğramışlar ve gözlemlerini kaleme almışlardır. Fakat yazar, bu seyyahların eserlerinden de yazdıklarından da bahsetmediği gibi, seyyahların Afyonkarahisar'a pek uğramadığından yakınaparak bir anlamda önceki ifadesiyle de çelişkiye düşmüştür (s. 54).

Yazarın benzer bir şekilde yakındığı bir diğer kaynak ise, “*Afyonkarahisar kenti üzerine çok kısırdır ve onlar çoğu zaman siyasi olayları bile suskun geçmektedirler*” dediği kroniklerdir (s. 17). Konusu XIX. yüzyılın son çeyreğinde Afyonkarahisar olan bir çalışmada herhangi bir tarihinin Osmanlı tarihinin XV-XVI. yüzyıl kaynaklarından medet umması biraz gariptir. Muhtemelen yazar “*Bu tür kaynaklar yine de başvurulması zorunlu eserler niteliğindedir*” dediği bu kaynakların mahiyeti hakkında fikir sahibi değildir.

Kaynakların son kısmı tetkik eserlere ayrılmıştır, lâkin zikredilmedikleri için “*bilimsel metotlarla tahlil*”(1) edilerek kullanılan (s. 55) bu eserlerin neler olduğu hakkında fikir edinilememektedir. Yalnız burada dikkati çeken, son yıllarda yayımlanmış Afyonkarahisar ile ilgili bazı çalışmalara müracaat edilmekten özellikle kaçınılması ve dolaylı bir sansür uygulanmasıdır. Mesela *Afyonkarahisar Kütüğü*⁷ bunlardan biridir. Yazar mensubu olduğu üniversitenin yayını olan bu çalışmanın adını vermiş (s. 52) olmasına rağmen ulaşamadığı ve yanlış bildiği birtakım bilgiler konusunda ona hiçbir şekilde müracaat etmemiştir. Yine araştırma dönemiyle ilgili yararlı bilgiler bulabileceği XX. yüzyılın ilk yarısında Afyonkarahisarlı bir öğretmen olan Ömer Fevzi Atabek'in kaleme aldığı eserden de faydalanmamıştır⁸. Adını verip de kullanmaktan kaçındığı bu kaynaklara karşı yazarın tavrı anlaşılır bir durum değildir.

Kitabın Muhtevası, Bilgi Hataları ve Tutarsızlıklar

Giriş bölümü ve müteakip altı bölümden oluştuğunu söylediğimiz kitabın istisnasız bütün bölümleri için geçerli olan husus lüzumsuz anlatımların çokluğudur. Mesela birinci bölümde sancağın idarî yapısından bahsedilirken, önceki yüzyıllardaki durum normalde birkaç sayfada izah edilebilecekken, konuya Türklerin Anadolu'ya gelişinden başlanması nedeniyle otuz iki sayfada ancak açıklanabilmiştir (s. 60-92). Bahsi geçen kısımda 60 ile 72. sayfalar arasında birkaç başlıkta birden Türklerin Anadolu'ya gelişi ve bölgenin Türkleşmesi tekraren anlatılmıştır. Sonraki yirmi sayfa ise XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı taşra teşkilatının ayrıntılı bir şekilde açıklanmasına ayrılmıştır (s. 92-112). Bunlar çıkarıldıktan sonra bu bölümde Afyonkarahisar ile alakalı bilgiler bir araya getirilse birkaç sayfa tutacağı aşîkârdır. Aynı husus diğer bölümler için de geçerlidir. Dördüncü bölümde mevzu sancağın ekonomik yapısına ayrılmışken

⁷ Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde bir proje dâhilinde, ağırlığı Osmanlı dönemi olmakla birlikte Afyonkarahisar'ın tarih, coğrafya ve kültürünün her yönüyle ayrıntılı bir şekilde ele alındığı bu eser için bk. *Afyonkarahisar Kütüğü*, I, (Haz. Mustafa Karazeybek vd.), Afyon 2001; II, Afyon 2002.

⁸ 51. sayfada dipnotta bu eserin şimdi Afyon Kocatepe Üniversitesi Kütüphanesi'nde Yz. 7-10 numaralarında kayıtlı bulunan yazma nüshası referans gösterilmiştir. Ancak bibliyografyada yayınlanmış hâli verilmiştir, bk. *Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilâyeti Tarihçesi*, (Haz. Turan Akkoyun), Afyon 1997.

ilk on bir sayfada Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıldaki ekonomik gelişmeler, mali durum, dış borçlar, Düyûn-ı Umumiye ve devlet bütçesinden söz edilmiştir (s. 292-303). Beşinci bölümün ilk on sayfasında sancağın kültürel yapısı yerine kültür kavramına, önemine, Osmanlı Devleti'nde kullanılan mimarî ve sanat üsluplarına değinildiği dikkati çekmektedir (s. 375-385). Sancağın askerî yapısıyla alakalı altıncı ve son bölümde de otuz yedi sayfanın on yedisi Panslavizm hareketi ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Kıbrıs Adası'nda İngiliz işgali, Bosna-Hersek'te Avusturya işgali, Ermeni Sorunu, Bulgaristan Krallığı'nın kurulması ve Doğu Rumeli Meselesi, Girit Sorunu ve Osmanlı-Yunan Savaşı gibi Osmanlı Devleti'nin siyasi meselelerine ayrılmıştır (s. 421-437). Bütün bu bilgilerin hangi maksatla kitaba konulduğu anlaşılamamaktadır ve bizce sayfa sayısını arttırmaktan başka bir faydası da yoktur. Bu kısımlar çıkarıldığında metnin yarı yarıya azalacağı muhakkaktır.

Yukarıda belirtilen gereksiz kısımların yanısıra bölümlerin muhtevası da sorunludur. Mesela birinci bölümde bölgenin Türkleşmesi hakkında uzun uzadıya aktarılan bilgiler kronolojik bir şekilde verilmemiş, dolayısıyla Anadolu Selçukluları, Sahip Ataoğulları ve Germiyanogulları dönemleri birbirine karışmıştır. Bunun yanısıra bu konuların anlatımında ana kaynaklardan ziyade ikinci, hatta üçüncü derece kaynaklara müracaat edilmiştir (s. 56-113). Asıl konu olan Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın önceki yüzyıllardaki idarî durumuyla ilgili de sadece kaza isimlerinin verilmesiyle yetinilmiştir (s. 97).

İkinci bölüm, sancağın idarî yapısına ayrılmıştır. Burada ağırlıklı olarak salnamelerden elde edilen bilgilerle teçhiz edilmiş tablolarda sancağın teşkilat yapısı, görevliler, kazalar ve buralara bağlı nahiye ile köyler ve tespit edilebilen mahallî idareciler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır (s. 56-184). Ancak sözkonusu tablolar pek anlaşılır olmadığı gibi bunlar hakkında herhangi bir yorumda da bulunulmamıştır. Bu yüzden sancağın incelenen dönemdeki idarî yapısını anlamak pek mümkün olmadığı gibi arada sarf edilen bazı cümleler de kafa karıştırmaktadır. Örneğin Karahisâr-ı Sahib Sancağı'nın idarî yapısında Tanzimat süreciyle birlikte meydana gelen değişimler şöyle ifade edilmiştir. “*Karahisâr-ı Sahib, muhtemelen önce Kütahya'ya kaza olarak bağlanmış (!), 1863 yılında Hüdavendigâr Vilayeti'ne sancak olmuş, önceleri merkezden tayin edilen sancak beyleri tarafından idare edilmekte iken bu son tarihte kaymakamlık, 1867'de mutasarrıflık*

olarak idarî teşkilattaki yerini korumuştur. Daha sonra ise 1922'de vilayet oldu. Meşrutiyet devrinde 1915 senesinde müstakil bir mutasarrıflık hâline getirilmiştir” (s. 122). Bir başka sayfada ise bu konuya dair “Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, 1887 yılında Hüdavendigar Eyaleti içerisinde bir mutarassıflık(sancak) merkezi oldu” (s. 127) denilmiştir.

Bu çelişkili cümleler yanında dikkat çekici bir başka husus, esas konuyla bağlantısı olmayan cümlelerdir. Şöyle ki, idarî yapıdan bahsedilirken araya sıkıştırılan şu cümle gibi: “1885 yılı hava istatistik verilerine göre sancakta ortalama sıcaklık, yazın +33 kış aylarında ise -15 derecedir. Gerek salnameler ve gerekse seyyahlar Karahisâr-ı Sahib Sancağı üzerindeki düşüncelerinde şehrin bakımsız ve evlerin eski ve topraktan yapıldığını ifade etmişlerdir. Yalnız ortak hareket noktası, havası ve suyunun son derece güzel olduğudur” (s. 130). Bu gibi asıl konuyla alakasız cümleler özellikle kazalardan bahsedilen kısımlarda oldukça fazladır ve doğal olarak konu bütünlüğünü bozmaktadır.

Sosyal ve hukukî yapıya ayrılan ve ağırlıklı olarak şeriye sicillerinden faydalanan üçüncü bölümde (s. 185-291) demografik yapı, aile hukuku, aile içi anlaşmazlıklar, sosyal ve gündelik hayat, gayrimüslimler ve nüfus hareketleri hakkında bilgi verilmiştir. Ancak az sayıdaki hükümden hareketle yapılan yorumlar oldukça yetersiz, kimi zaman da yersiz, bir kısmı da yanlış, eksik ve çelişkilidir. Misal olarak Mehmet Emin Efendi, 9.029 kuruşluk mal varlığı nedeniyle oldukça zengin bir kişi olarak nitelenirken (s. 203), terekelere göre en zengin kişi olduğu söylenen Hamza Beyzade Ebubekir Efendi'nin malvarlığı 496.022 kuruştur (s. 217)⁹. Oldukça zengin ile en zengin arasındaki fark bu kadar olmamalıdır; ama sayfalar ilerledikçe görülüyor ki, Toros oğlu Heci Agop'un malvarlığı 644.281,5 kuruş (s. 348), yine en zengin Müslüman tüccar denilen Ömer Ağa'nın malvarlığı ise 943.914 kuruştur (s. 350). Öte yandan bu gibi yargılara varılırken kıstasların ne olduğu veya neye göre karar verildiği hususu da anlaşılmamaktadır. Nitekim orta hâlli bir köy ahalisi denilen Karaca Ahmet köyünden Ebubekir'in terekesindeki emvalden bahsedilmekle birlikte malvarlığının ederi belirtilmemektedir (s. 216). O hâlde bu şahsın orta

⁹ Yazar, nedense daha sonra bu kişiden Mehmet Ağa diye söz etmektedir. Oysa Mehmet, sözkonusu şahsın dedesinin adıdır. Bu arada nasıl olduğu anlaşılmamakla birlikte sözkonusu şahsın terekesi 452.119 kuruşa düşmüştür (s. 222).

hâlli bir köylü olduğuna neye göre karar verilmiştir? Aynı yanlış tereke sahiplerinin mal varlıklarına göre zengin, orta hâlli ve fakir diye sınıflandırılmasında da devam etmektedir. Burada da kıstaslar belli değildir ve şehirdeki tüm tereke sahiplerinin % 60'ı fakir, % 25'i orta hâlli, % 5'i de zengin olarak nitelenmiştir (s. 222). Buradaki bir başka hata, oranların toplandığında % 10'luk bir açık çıkmasıdır. Belki bu gözden kaçmış bir hata olabilir ama yazarın da istatistikle arasının pek hoş olmadığı açıktır. Keza aynı bölümde nüfus konusundan bahsedilirken 1878 ile 1911 yılları arasında Anadolu nüfusunun % 50 oranında arttığı, lakin doğum ve ölüm oranlarının yılda ancak % 0,15'lik bir artışa imkân verdiği söylenmektedir. Kaynağı belirtilmese de bu bilgiler doğru olabilir ama nüfus artışının nedeni hakkında yapılan yorum enteresandır. “*Anadolu'da nüfus artışı yüksek doğum oranından kaynaklanmakta idi*” (s. 273). Bu yorumu yapan yazar dönemin temel meselelerinden biri olan göçlerden habersiz değildir (s. 441-442). Fakat analitik düşünülmediğinden, bir yanda bu dönemde Anadolu'ya yoğun göçler yaşandığı söylenirken, diğer tarafta bunun nüfus artışıyla ilişkisi kurulamamaktadır. *Bibliyografya*'ya eklenen ve kullanıldığı zikredilen ama bu durumda pek bir işe de yaramadığı aşikâr istatistik ve usûlle ilgili kitapların (s. 472-473) yazar tarafından tekrar gözden geçirilmesinde fayda vardır.

Nüfusla ilgili tek tutarsızlık nüfus artış oranlarıyla ilgili bilgiler değildir. 276 ve 277. sayfalarda kaynağı belirtilmeyen ve çeşitli yıllara ait nüfus bilgilerini içeren tablolardan birisi 1893 yılına aittir. Ancak söz konusu tabloda kazalara ve milletlere göre ayrıntılı şekilde verilen rakamlar toplamlarla uyuşmamaktadır. Yine XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda şehrin yerleşim durumunda bir değişiklik olmadığı ve nüfusun da 12.000 ile 16.000 arasında değiştiği söylenmiştir (s. 277). Oysa bunun öncesinde XVI. yüzyılda sancağın nüfusunun 11.000, XVII. yüzyılda ise 18.000 dolayında olduğu belirtilmekteydi (s. 275). Birbiriyle tutarsız bu rakamlardan acaba hangisine itibar edilecektir. Sancağın XVI. yüzyıl sonlarında nüfusunun 11.000 civarında olduğu bilgisi kaynak belirtilmese de doğrudur. Ama XVII ve XVIII. yüzyıllara dair verdiği nüfus bilgileri şüphelidir. Çünkü avarız kayıtlarına bakıldığında sancağın 1622'de 233,

1757'de de 255,5 avarızhanesi olduğu görülecektir ki¹⁰ bu hane sayılarına göre yazarın herhangi bir kaynağa dayanmadan şehrin nüfusunun 12.000 ya da 18.000 olduğunu söylemesi çok mantıklı değildir. Rakamlarla uğraşmak yazarın kafasını oldukça karıştırmış olmalı ki yanlışlıklar devam etmektedir. 223. sayfada 1, 2, 3 çocuklu ailelerin sancakta en çok görülen aile tipi olduğu zikredilirken, takip eden sayfada ortalama çocuk sayısının 4 olduğu yazılmıştır. Eline geçen her türlü kaynağı ciddi bir şekilde bilimsel tetkike tâbi tuttuğunu belirten yazarın, sadece nüfusla ilgili kısma bu kadar çelişkili, tutarsız ve yanlış bilgiyi sığdırması söylediğinin aksine kaynakları pek de iyi tetkik edemediğinin açık göstergesidir.

Sancağın ekonomik yapısına ayrılan dördüncü bölüm (s. 292-374) için söyleyeceklerimiz önceki bölümlerden farklı değildir. Önce uzun uzadıya XIX. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin genel durumu anlatılmış, ardından hiçbir tahlile tâbi tutulmadan şeriye sicillerinden derlenen terke kayıtları, emlak satış hüccetleriyle salnamelerde bağ bahçe dönümleriyle alakalı bilgiler sıralanmıştır. Hayvancılık ve madencilik üzerine genel bilgiler verilmiştir. Ticaretle ilgili bahis de farklı değildir. Önceki bölümlerde olduğu gibi burada da iyi tetkik edilmemiş bilgiler mevcuttur. Örneğin hangi çalışmasına ait olduğu anlaşılamamakla birlikte İlber Ortaylı'ya dayanarak Tanzimat'tan hemen sonra narh uygulamasının kaldırıldığı söylenmiştir (s. 335). Oysa söylenenin aksine 1850'lerde dahi narh uygulaması Afyonkarahisar şeriye sicillerinde açıkça görüldüğü üzere devam etmekteydi¹¹.

Beşinci bölüm kültürel hayata ayrılmakla birlikte, burada çoğunlukla vakıflar ve mimarî eserlerden bahsedilmiştir (s. 375-420). Eğitime bir sayfalık yer ayrılmış ve orada da Afyonkarahisar eğitim tarihine dair sadece iki cümle yazılmıştır (s. 419). Mamafih, II. Abdülhamit'in saltanatına rastlayan bu dönem eğitim-öğretimde atılım yıllarıdır ve Afyonkarahisar'da da bunun etkileri görülmüştür¹². Eğitim bahsi yanında

¹⁰ Latif Daşdemir, "Yerleşim ve Nüfus", *Afyonkarahisar Kütüğü*, I, (Haz. Mustafa Karazeybek vd.), Afyon 2001, s. 262.

¹¹ Narh fiyatları ve bunların bulunduğu siciller hakkında, bk. Özer Küpeli, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Karahisar-ı Şâhib'de Fiyatlar (1844-1854)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II/1, (Nisan 2000), s. 122.

¹² Yusuf İlgar, "Afyonkarahisar'da Eğitim-Öğretim", *Afyonkarahisar Kütüğü*, II, (Haz. Mustafa Karazeybek vd.), Afyon 2002, s. 213-256.

kütüphaneler ve sağlık gibi konular da gelişigüzel geçirilmiş, kayda değer bilgi verilmemiştir.

Kitabın altıncı ve son bölümü askerî yapıya tahsis edilmiştir (s. 421-458). Bu bölümde de ağırlıklı olarak Afyonkarahisar tarihinin dışındaki olaylara değinilmiş, şehirle ilgili yalnız asker celbi, savaşlarda ölen, yaralanan, kaybolan ya da esir düşenler hakkında birkaç cümle sarf edilmiştir.

Bozuk ve Anlamsız Cümleler, İfadeler

Kitabın göze çarpan hususlarından birisi sıklıkla karşılaşılan anlamsız cümle ve ifadelerdir. Bunların hepsini buraya alma imkânı olmamakla birlikte bir kısmının zikredilmesinde herhâlde sakınca bulunmamaktadır. Yazım hatalarının aynen korunduğu, ne denilmek istenildiğinin anlaşılmadığı bu cümlelere verebileceğimiz örnekler şunlardır: “Şehirde ticari amaçlı tüccarlar çoktur” (s. 16). “Batı Anadolu Ege ticaretinin etkisiyle Ege adaları ve Avrupa kıtası kıyı yerleşmeleriyle kent yapısı bakımından ilişkidir” (s. 56). “M.Ö. 400 yıllarında Taş ve Maden çağlarına isabet eden dönem ...” (s. 60). “Arap Ukayl oğulları (M.996-1096) devletine bağlı olan Hakkari Bölgesine girdiler. İşte bugünkü Türkiye sınırlarını aşmak şerefini bu Türkmenler kazanmıştır. Fakat hayatlarını yolda kaybedeceklerdir” (s. 66). “Bu topluluklar anadolunun doğusundan batısına kadar ... ya sürülüp yerleştirilmişler yahutda mecburi iskan edilmişlerdir” (s. 67). “Bunların yerleşik hayata geçirilme teşebbüsleri ise çoğu zaman sonuçsuz kalmıştır. Çünkü boş ve tarıma elverişli arazilere yerleştirildikleri vakit üretimden yana artış eğilimi olacaktır” (s. 74). “Buna örnek olarak klimatik olarak verilenleri gösterebiliriz” (s. 150). “Muhtemelen mahkemeye intikal etmemiş, olanlarıda kuvvetle muhtemeldir” (s. 202). “Gerek savaş ve gerekse de tarım malzemesi olarak kullanılan atların” (s. 220). “Karahisâr-ı Sahib Sancağı'nda tüfenk ve kılıç yapımının el sanatları seviyesinde mümkün olduğu anlaşılmaktadır” (s. 231). “Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki toprakları üzerinde kısmende Anadolu'da kuzeyde İzmir'den Erzin-can'a uzanan bir çizgi üzerinde yayılmış bulunan ikametgah tipi iki katlı bir servisin ve dairelerin üst üste konmasıyla ve bir çeşit sahanlık olan veya karşılama yeri müşterek hayat yeri olan bir merkezi sofa etrafındaki dağıtım ile tarif olunur” (s. 243). “Belgede hastalık için 'hükümferma olmuş', tabiri kullanılmaktadır ki, bu durum hastalığın ne derece etkili olduğunun yani geniş bir alanda ve acı sonuçlarla yayıldığı açık göstergesidir” (s. 245-6). “Anne ölüm oranı oldukça büyüktü. Ancak kadının yaşadığı doğurganlık döneminde kendi-

sinden ortalama 6 çocuk yapması beklenirdi” (s. 274). “1878'deki meşrutiyetin ilanıyla birlikte gerçekleşen nispî güvenlik, savaş, iç ayaklanma ve kıtlık nedeniyle meydana gelen ölümleri azalttıysada anadolu insanını bölgesel hastalıklardan korumak için hiç bir şey yapmamıştır” (s. 275). “Hiç bir koruma önemi kalmamış gümrüklere rağmen memleketin iktisadî hayatını tutan ve bütün direncimizin sırrını teşkil eden küçük tezgahlar ve teknikler çökmeye başladı. Gittikçe artan merkezîyetçi idare, mahallî halk teşekküllerini söndürdü” (s. 309). “En zengin kişinin bile evinde sahip olduğu varlığı bugünkülerle kıyaslanamayacak derecede azdır. Genellikle hayvancılık yaygındır” (s. 352). “Şehirdeki kervansaraylar yani hanlar yollarda rastlananlarda olduğu gibi özellikle Avrupaya götüren yollarad çok büyük binalar idi. 1896'da çok büyük bir yer sarsıntısı olmuştu” (s. 383). “Bu belgede vakıfla ilgili belgeleri bulmak mümkündür” (s. 411). “Çeşitli medeniyetlerden sonra sancak idarî yapılanma bakımından yüzyıllar içerisinde pek çok değişiklik geçirmiş yönetsel yapılanma açısından da farklı şehirlere bağlanmış” (s. 459). “Başta İran olmak üzere Avrupa tüccarlarına da çokça rastlanılmaktadır” (s. 464).

Yazım Hataları

Çalışmanın tez ve kitap aşamasında hiçbir şekilde tashihten geçmediği açıktır. Zira çok sayıdaki yazım hatası bunun ispatıdır¹³. Başlıcaları; arpa>arrpa, Corca-i sagir>Corca-i kebir, gerekse>gerekese, giyim-kuşam>giliy-kuşam, gücüne>gücene, ıskât-ı salâvâta>ıskatı salavate, Karahisar-ı Sâhib>Karahiâr-ı Sâhib, Kirkor>Krikor, Kütahya>Kütahiye, nisbî>nispî, oranı>oronanı, sadece>sadeci, ticaret>ticadet, yalnız>yalınız, yollarda>yollarad.

Bazı kelimelerde standart bir imla oluşturulmadığı görülmektedir. Mesela, Sahib-ata>Sâhib-ata>Sahib-Ata>Sahib Ata>Sâhib Ata, Osmanlı Devleti>Osmanlı devleti, Karahisâr-ı Sâhib>Karahisar-ı Sâhib>Karahisâr-ı Sahib>Karahisar-ı Sahib gibi. İmla tutarsızlıkları olur da okuma hataları olmaz mı? Feleli (Köyü)>Felli, Kebeceler (Köyü)>Gebeceler, Bavırdı (Köyü)>Beyyurdu, mutaf>mukan, kantarcı>katarcı, na'ılcı>na'ılcı, attaran>asaran şeklinde okunmuştur. Yine bazı olayların tarihleri yanlış verilmiştir. Alaaddin Keykubat'ın kaleyi tamir ettirdiği tarih 1225 yerine 1325 (s. 84), Kavalalı Mehmet Ali Paşa

¹³ Bu örneklerin birincisi doğrusu, ikincisi metinde kullanılan hâlidir.

ordusunun Kütahya ve Afyonkarahisar dolaylarına geliş tarihi 1833 yerine 1883 (s. 93), I. Meşrutiyetin ilan tarihi de 1876 yerine 1878 olarak verilmiştir (s. 275).

Dilbilgisi kurallarına da hiç dikkat edilmediği anlaşıyor ki, “dahi” anlamına gelen “de” ve “da” ile bağlaç olarak kullanılan “-ki”nin ait olduğu kelimedenden ayrı yazılması kuralına hiçbir yerde uyulmamıştır. Özel isimlerin büyük harfle başlaması kuralı pek çok yerde dikkate alınmadığı gibi (arapça, asya, avrupa, balkanlar, ege bölgesi, farsça, karahisar, osmanlı, tanzimat şeklindeki yazımları örnek verebiliriz), bunların sonuna gelen yapım veya çokluk ekleri dışında diğer eklerin kesme ile ayrılması da mevzubahis değildir (Anadoluyu, Anadolu, Karahisar-ı Sâhibin, Karahisar-ı Sâhibde, Afyonda, Evliya Çelebiye, Kahil Mahallesinden gibi).

Sonuç

Böylesine fahiş bilgi hataları, yanlış yorumlar ve eksik bilgilerle dolu bir çalışmanın faydalı yönlerinin olmadığı da düşünülemez. Mesela bu çalışma bir araştırmanın nasıl yapılmaması ve yazılmaması gerektiği konusunda iyi bir örnek teşkil edecektir. Konuya ve kaynaklara vâkıf olmadan bir araştırmaya girişildiğinde sonucun nasıl bir facia olacağının da kanıtı olacaktır. Bununla birlikte böyle bir araştırmaya, üstelik düzeltilmiş bu hâliyle doktora tezi olarak cevaz verilmesi, hatta basılarak da ödüllendirilmesi üzücüdür. Bilimsel araştırmaların desteklenmesi ve yayınlanması -layıkıyla yapılmışsa- elbette ki gerekli ve önemlidir. Ama bu tarz araştırmaların basılması, harcanan para bir yana, kâğıt ve zaman israfından başka bir şey olmadığı gibi okuyucu için de gereksiz meşguliyettir. Sonuç itibarıyla doktora unvanını almak, kitap yazmak ve bastırmak bu kadar basit olmamalıdır.